

УВОДЗІНЫ

У найноўшай палітычнай гісторыі Беларусі прэзыдэнцкія выбары ўжо адбыліся тройчы. Толькі самыя першыя зь іх, тыя, што адбыліся ў 1994 годзе, былі выбарамі ў паўнаўраўнаважаны сэнсе слова — адносна свабоднымі і рэальна канкурэнтнымі. Астатнія дзве кампаніі, у 2001 і 2006 гадах, былі зь большага актамі здзяйсненьня адміністрацыйнай працэдуры, якая пацвярджала ўжо ўсталяваны статус-кво ў разьмеркаваньні палітычнай улады, ці, больш дакладна, пабудаваны ў сярэдзіне 1990 гадоў прэзыдэнцкі абсалютызм Аляксандра Лукашэнкі. Элемэнты выбараў у гэтых дзвюх кампаніях, канечне, прысутнічалі. Абодва разы быў і даволі ясны выбар ня толькі паміж кандыдатамі, але і паміж пэўнымі кірункамі разьвіцьця краіны. Перадвыбарная барацьба фармальна вялася, выбарнікі галасавалі, і мала хто будзе сьцьвярджаць, што канчатковы вынік — перавыбраньне Аляксандра Лукашэнкі на другі і трэці тэрмін — не адпавядаў іх волі. Аднак і ў 2001, і ў 2006 гадах было ясна, што калі б рэальны вэрдыкт выбараў быў іншы, то сама па сабе выбарчая працэдура была б не канчатковым актам палітычнай драмы, а толькі яе пачаткам. Менавіта таму галоўнай інтрыгай кожнай наступнай прэзыдэнцкай кампаніі быў ня сам вынік

галасаваньня, а тое, ці прывядзе ажыцьцяўленьне вышэйзгаданай працэдуры да нейкага нечаканага павароту, да ўзьнікненьня палітычнай драмы.

Дарма што прэзыдэнцкія выбары, пачынаючы з другіх, зрабіліся занадта прадказальнымі, кожная з трох кампаній, тым ня менш, стала важнай сымбалічнай вяхой у найноўшай гісторыі краіны. Кожны раз такія кампаніі падводзілі тлустую рысу пад мінулым і пачыналі новы этап палітычнага разьвіцьця. Так, першыя прэзыдэнцкія выбары паставілі кропку на хісткай палітычнай раўнавазе, што склалася ў першыя гады незалежнасьці і якую некаторыя аналітыкі ахарактырызавалі як «ваймарская Беларусь». Другія выбары ў 2001 годзе сталі канчатковым актам першапачатковага, мяккага лукашэнкаўскага аўтарытарызму, які большасьці тых, хто яго не прымаў, хутчэй надакучваў, а не пагражаў. Трэція, пакуль апошнія, выбары, магчыма, паклалі канец і жорсткай аўтарытарнай сыстэме, бо можа так стацца, што яны адкрылі шлях да трансфармацыі палітычнага рэжыму ў Беларусі ў такім напрамку, калі акрэсьліваньне яго як «аўтарытарызм» зробіцца залішне мяккім.

Супольнае паміж трыма рознымі выбарчымі кампаніямі было, бадай, у адным: усе яны ў прынцыпе былі тэатрам аднаго актора. Гэтым акторам быў Аляксандар Лукашэнка, адзіны і нязьменны пакуль прэзыдэнт. Палітык, які здолеў перарабіць краіну пад сябе і амаль цалкам падпарадкаваць сваёй волі палітычныя, эканамічныя, культурныя ды сацыяльныя працэсы, што ў гэтай краіне адбываюцца. Усе астатнія, нават і тыя, хто фармальна былі ўладай у 1994 годзе, утваралі кардэбалет. Па вялікім рахунку, для тых, хто цьвяроза ацэньваў сытуацыю ў краіне, пытаньня, хто стане прэзыдэнтам, не стаяла ні на працягу выбараў 1994 году, ні тым больш падчас наступных кампаній. Замест гэтага галоўнай інтрыгай першых выбараў было тое, ці зможа хто-небудзь спыніць Лукашэнку; другіх — ці зможа хтосьці пазмагацца з Лукашэнкам; трэціх — ці змогуць тыя, хто паспрабуе пазмагацца з Лукашэнкам, перажыць гэта палітычна і нават фізычна.

Тое, што найноўшая беларуская гісторыя пайшла менавіта так, што ня толькі выбары сталі тэатрам аднаго актора, а і сама краіна

ці, прынамсі, яе дзяржаўны апарат ператварыліся ў прыдатак палітычнай волі Лукашэнкі, было прадвызначана вынікамі першых у гісторыі краіны сапраўдных выбараў, у якіх народ Беларусі рэальна выбіраў сабе ўладу, а не цырыманяльны рэспубліканскі квазіпарлямэнт. Аднак у больш шырокім сэнсе вызначальнымі для будучыні Беларусі былі нават ня самі вынікі выбараў, а тое, што ім папярэднічала. Можна сказаць, што галасаваньне, якое адбылося 23 чэрвеня 1994 году, Аляксандар Лукашэнка выйграў 14 сьнежня папярэдняга году, калі зачытаў у прамой трансляцыі сваю вядомую антыкарупцыйную справаздачу. Пасьля таго як прэзыдэнцкая сыстэма была аформлена ў прынятай у сакавіку 1994 году Канстытуцыі, Лукашэнку на шляху да ўлады магла спыніць толькі форс-мажорная выпадковасьць.

У 1994 годзе Беларусь была, відаць, запраграмаваная на аўтарытарны шлях разьвіцьця. У адрозьненьне ад іншых посткамуністычных краін, Беларусь прайшла праз «асноватворныя» выбары, г. зн. тыя, на якіх ажыццяўляецца падзел улады пасьля падзеньня старой сыстэмы, занадта позна, аж празь некалькі год пасьля таго, як зруйнавалася камуністычная сыстэма і распаўся Савецкі Саюз. Час іх правядзеньня супаў у храналягічным сэнсе з пэрыядам расчараваньня першымі вынікамі рэформаў ува ўсім посткамуністычным сьвеце, з часам, калі паўсюль у рэгіёне вярталіся да ўлады левыя і былыя камуністы. Аднак, у адрозьненьне ад гэтых краін, у Беларусі не было праведзена істотных рэформаў, і таму «асноватворныя» выбары маглі стаць — і ўрэшце сталі — выбарамі рэстаўрацыйнымі — у тым сэнсе, што большасьць беларусаў на першых свабодных выбарах прагаласавалі за рэстаўрацыю той сыстэмы, якая яшчэ і не паспела сканаць. У выніку першыя свабодныя выбары сталі і апошнімі (за выключэньнем парлямэнцкага марафону 1995—96 гадоў), у якіх існавала нейкая інтрыга і насамрэч вырашалася пытаньне аб уладзе.

Аднак аўтарытарызм, на які Беларусь была амаль асуджаная, мог быць як такім, якім ён стаў (г. зн. жорсткім, кансалідаваным, пэрсаналізаваным), так і іншым — больш мяккім, канкурэнтным, алігархічным. І тут далейшы лёс краіны, магчыма, у першую чар-

гу прадвызначыў сам выбар формы праўлення і толькі ў другую — вынік першых прэзыдэнцкіх выбараў. Беларусь была не гатова да рэформаў і дэмакратызацыі, не гатова перш за ўсё культурна і мэнтальна — на ўзроўні як грамадства, так і элітаў, прынамсі тых уладных групавак, якія на той час лічыліся элітамі. У такіх умовах толькі адсутнасць сыстэмы, пры якой уся ўлада была сканцэнтравана ў адных руках, запавольвала спаўзаньне да дыктатуры.

Акрамя стану грамадства на пачатку 1990-х гадоў, трэба прыгадаць і іншыя чыннікі, якія рабілі Беларусь вельмі спрыяльным асяродзьдзем для ўзьнікненьня аўтарытарызму. Папросту кажучы, у краіне адсутнічалі структурныя фактары, якія рабілі б немагчымай празьмерную канцэнтрацыю ўлады ў руках адной з палітычных групавак ці нават аднаго палітыка. Такімі фактарамі звычайна зьяўляюцца моцныя палітычныя эліты і контрэліты, дэцэнтралізацыя эканамічных рэсурсаў ці глыбокія сацыяльна-эканамічныя і культурныя падзелы ў грамадстве, якія прадухіляюць узьнікненьне супэрбольшасцяў у выніку электаральных спаборніцтваў. У некаторых краінах былога СССР жорсткі аўтарытарызм быў прадухілены менавіта тым, што ў сілу гістарычных прычын ці ў выніку першапачатковых рэформаў плюралізм палітычнага жыцьця там быў замацаваны менавіта такімі структурнымі фактарамі, іншымі словамі — немагчымасцю ні для адной з групавак захапіць уладу, а ня больш шырокім распаўсюджаньнем у грамадстве дэмакратычных каштоўнасьцяў.

Беларусь, з татальным кантролем дзяржавы за эканамічнымі рэсурсамі, высокай канцэнтрацыяй інфармацыйных рэсурсаў, вельмі невыразнай тэрытарыяльнай і дэмаграфічнай дыфэрэнцыяцыяй насельніцтва, несфармаванымі эканамічнымі і палітычнымі элітамі, уяўляла сабой гатовы палігон для аўтарытарнага рэваншу з таго моманту, як былі прынятыя адпаведныя правілы гульні, што канцэнтравалі ўладу ў асобе аднаго чалавека. Неяк запаволіў бы гэты рэванш хіба іншы вынік выбараў, калі б прэзыдэнтам стаў альбо чалавек з дэмакратычнымі перакананьнямі (што на той момант было амаль немагчыма), альбо слабы, несамастойны і няздатны да расшчых дзеяньняў палітык. Пры ўзьнікненьні гульца з моц-

най палітычнай воляй (неабавязкова нават пасья першых выбараў — Пуцін у Расеі ды Уга Чавэс у Вэнэсуэле паўсталі пасья даволі доўгіх дэмакратычных ці квазідэмакратычных эксперымэнтаў) лёс палітычнага разьвіцьця краіны быў прадвызначаны.

Як вынік, беларускі досвед атрымання незалежнасьці аказаўся вельмі падобны да досьведу шмат якіх краін трэцяга сьвету, што ўзьніклі на абломках былых каляніяльных імперый і дзе працэс дзяржаўнага будаўніцтва апырэдзіў працэсы нацыянальнай кансалідацыі і разьвіцьця грамадзянскай супольнасьці. У такіх краінах той, хто прыходзіць да ўлады ў выніку «разборак» і перадазела ўлады ды сфэраў уплыву, што адбываюцца адразу пасья ўзьнікненьня новай дзяржавы, звычайна застаецца пры ўладзе на доўга.

Нягледзячы на выразна «трэцясьветны» сцэнар палітычнага разьвіцьця, у Беларусі фармальна захавалася выбарнасьць прэзыдэнта — ён пакуль не аб’явіў сябе пажыцьцёвым кіраўніком ураду, як Мабуту ў Заіры-Конга ці Туркмэнбашы ў Туркмэністане, і не перайшоў да выбарнасьці нейкім сходам, як Сухарта ў Інданэзіі. Ніякай супярэчнасьці тут няма: маючы шырокія фармальныя паўнамоцтвы, нават паводле Канстытуцыі 1994 году, і не сустракаючы моцных структурных чыннікаў палітычнага супраціву, лукашэнкаўская ўлада надзвычай лёгка мінімізоўвала наяўнасьць і ўплыў палітычных альтэрнатыв у пэрыяд «ад выбараў да выбараў». На працягу першага тэрміну Лукашэнкавага прэзыдэнцтва гэта было зроблена шляхам рэфэрэндумаў — асабліва лістападаўскага плебісцыту 1996 году, які фармальна аформіў дзяржаўнае ўладкаваньне, што фактычна ўжо існавала. Другой вызначальнай падзеяй стала зьнікненьне вядомых апазыцыйных палітыкаў у 1999 г. Калі першая падзея канчаткова замацавала сыстэму аднаасобнай улады і выключыла магчымасьць яе зьмены праз выбары, то другая паказала магчымым апазыцыйным прэтэндэнтам на ўладу ўсю ступень рызыкі, зь якой яны сутыкаюцца. Спроба байкоту парламэнцкіх выбараў у 2000 годзе не прынесла палітычных вынікаў, прадэманстраваўшы, што ў апазыцыі адсутнічаюць рэсурсы для пазайнстытуцыйнай барацьбы.

Хоць выбары 2001 г. адбыліся ва ўмовах яшчэ даволі мяккага, па мерках наступных гадоў, аўтарытарызму, калі Лукашэнкаў рэжым яшчэ пакідаў нейкую прастору для існавання палітычных і сацыяльных альтэрнатыв, умоў для рэальнай барацьбы за ўладу ўжо не было. Сапраўды, тагачасная кампанія запомнілася хіба што кволай спробай трансплянцыі «югаслаўскага сцэнару» дэмакратычнай электаральнай рэвалюцыі на беларускую глебу. Чаму гэтая трансплянцыя аказалася беспаспяховай, аўтар гэтых радкоў пісаў шмат і неаднойчы. Увогуле, падчас выбараў 2001 году з боку апазыцыі выразна адчуўся дэфіцыт сцэнароў дзеянняў, якія б адпавядалі рэальна існуючай палітычнай і сацыяльнай сытуацыі. Такі дэфіцыт не зьяўляецца вынікам выключна палітычнага непрафэсіяналізму апазыцыі. Ён аб'ектыўна задаецца варункамі існуючага палітычнага рэжыму, калі ясна, што любы твой крок можа быць заблякаваны, любая карта будзе бітая. І тут якраз узьнікае жаданьне пагуляць у чужую гульню, якая камусьці дзесьці прынесла перамогу. Адаптацыя і запазычваньне чужых сцэнароў, спроба пераносу вобразу чужых перамог — сэрбскай у 2001 годзе ці ўкраінскай у 2006-м, магчымасьць самім пабыць хоць на нейкі час у гэтым чужым, віртуальным, але такім прывабным вобразе былі таксама свайго роду апошняя надзея Лукашэнкавых апанэнтаў на тое, каб хоць неяк мабілізаваць частку грамадства, зацікавіць яе ўдзелам у барацьбе. Кожны раз, аднак, калі віртуальная рэальнасьць уступала месца, даруйце за слэнг, рэалу, пытаньне аб тым, што ж рабіць і як весьці палітычную барацьбу тут і цяпер, паўставала перад апанэнтамі Лукашэнкі з новай вастрынёй. У 2001 годзе яны не былі гатовыя нават разважаць над гэтымі пытаньнямі. У выніку апазыцыя апынулася на некалькі год у глыбокім крызісе, зь якога яна пачала выходзіць толькі тады, калі ўлада ўжо пасьпела задаць і грамадству, і апазыцыі новыя правілы гульні — а больш дакладна, паставіць перад фактам гульні безь ніякіх правілаў. У 2006 годзе віртуальнасьць працягнулася трохкі даўжэй — цаной наймавернай самаахвярнасьці часткі дэмакратычнай грамадзкасьці — і, нягледзячы на яе сумны канец, усё ж дала штуршок хай і ліхаманкаваму, неарганізаванаму, стыхійнаму пошуку адказаў на

пытанні, пастаўлення перад дэмакратычнай апазыцыяй часам і існуючым палітычным ладам. Магчыма, праз гэтыя стадыі — спачатку поўны крах, потым балючае пераасэнсаванне — і ляжыць яе шлях да магчымай перамогі ў будучыні.

Аднак адказаў пакуль няма. Тым часам нават самыя безнадзейныя, нецікавыя і сумныя выбары ўсё ж становяцца для лукашэнкаўскай улады нагодай для перагляду ўласнага курсу — вядома, з тым, каб надаць яму максымальнай жорсткасці. Спачатку нагодай для гэтага была праблема трэцяга тэрміну, якая існавала да канстытуцыйнага рэфэрэндуму 2004 году. Потым стала зразумела, што сапраўднай прычынай пэрманэнтнай кансалідацыі і ўмацавання жорсткасці рэжыму зьяўляецца яго ўнутраная знэрванасць, стоенае ўсведамленне ўласнай нявечнасці, аб якой электаральныя рэвалюцыі на постсавецкай прасторы выразна нагадалі. Прасьцей за ўсё было б адмяніць выбары ці замяніць іх іншай, цалкам прадказальнай адміністрацыйнай працэдурай. Але лукашэнкаўская ўлада пакуль ня мае іншых спосабаў самалегітымацыі, акрамя як пры дапамозе волі народу. З гэтай прычыны яна мусіць мірыцца з існаваннем інстытуцыяналізаванага ворага: зьнішчаючы яго ў пэрыяд «ад выбараў да выбараў», яна змушана дазваляе яму раз на пяць год хоць у некай ступені ажывіцца, разгарнуцца, адчуць надзею і ў выніку — выжыць.

Як доўга будзе доўжыцца гэтае кола, калі адладжаны механізм дасць збой — пакуль невядома. Ясна толькі адно: выбары, нават толькі фармальна канкурэнтныя, далёка ня поўна ўпісваюцца ў палітычную і тым больш сацыяльную мадэль дзяржавы, якую цяпер будуюць лукашэнкаўцы. Яны як тая чэхаўская стрэльба: нават калі дзье дзеі правісіць на сцэне незараджанай, у трэцім усё ж мусіць стрэліць. Пасьля выбараў 19 сакавіка 2006 году мы пачулі адзін такі хай сабе і слабенькі, але тым ня менш выразны і паказальны стрэл. Надзея на перамены, якую гэты стрэл спарадзіў у часткі беларускага грамадства, магчыма, ілюзорная, але час ад часу ілюзіі больш эфэктыўна мабілізуюць людзей, чым рэчаіснасць. А гэта значыць, што адміністрацыйная працэдура выбараў усё ж ня цалкам бессэнсоўная і недарэчная. Кожная кампанія —

гэта новая старонка ў палітычнай гісторыі, новы пункт адліку, новая падстава для роздумаў і высноў. А раз так, неабходны і летапіс гэтай гісторыі.

Наша спроба гэтага летапісу — перад чытачом. Спадзяёмся, яна станеца глебай для яго разважанняў над тым, што адбылося, падсумавання вынікаў і спробаў зазірнуць у будучыню. Зрэшты, як паказвае гісторыя, выбары ў Беларусі — гэта не канец, а толькі пачатак вызначальных падзеяў.